

over Rogier schrijft: 'de driehoek Hoogstraat-Coolvest-Goudsingel was niet minder dan één open riool zonder spuiing, dat dat tevens het enig drinkwaterreservoir was, behalve voor de weinige zeer welgestelden, die over eigen welwater beschikten' ¹⁰⁾, wel veranderd, maar er kwamen nog talloze misstanden voor, vooral op het gebied van de huisvesting. Hoewel deze misstanden in de hoofdstukken 2 en 3 nog nader beschouwd zullen worden, moge de volgende passage uit een schrijven d.d. 2 augustus 1876 van de afdeling Rotterdam van het Algemeen Nederlandsch Werklieden Verbond aan de Gemeenteraad van Rotterdam ¹¹⁾, ons reeds een kleine indruk geven:

'kan het verwondering baren dat in vele buurten, besmettelijke ziekten zich met zulke snelheid voortplanten, wanneer men bedenke, dat tal van gezinnen van 4, 6 en dikwijls meer personen zich op eene kamer bevinden, die gebruikt moet worden als woonkamer en slaapkamer, voor keuken en ziekenkamer, en dat op zoodanige kamer den geheelen dag faecale stoffen moeten verblijven, dikwijls afkomstig van lijders in zoodanige woning van besmettelijke ziekten, dat de gevaarlijke toestand nog wordt verergerd, door de slechte plaatsing of onvoldoende inrichting van afvoerpijpen voor menagewater, dat door zoodanige pijpen ook dikwijls de uitwerpse-len van besmettelijke zieken worden geworpen, en daardoor de benedengeburen op hunne kamer dikwijls vreeselijk stank ontwaren, die degelijk tot voortplanting van besmetting aanleiding kan geven, dat daarbij op vele woningen behoefte bestaat aan voldoende ventilatie, en dat het niet behoort tot de zeldzaamheden, dat slechts ééne bedstede in zoodanige kamer zich bevindt, allemaal toestanden M.H. die in onze dagen tot de uitzondering moesten behooren'.

Dat onder dergelijke omstandigheden epidemieën zich zeer snel konden uitbreiden is niet verwonderlijk. Het wordt ons zeer duidelijk geïllustreerd door de cholera-epidemie die in 1849 optrad en waarbij toen een veertigste deel van de bevolking aan de ziekte bezweek ¹²⁾. In tabel 5 zagen we het sterftecijfer van Rotterdam geleidelijk dalen, hetgeen er wel op wijst dat er sprake van verbetering was. Dit geldt zeer zeker voor de jaren na 1893, wanneer het sterftecijfer beneden de 20 procent komt te liggen.

Wat het geboortecijfer betreft zien we in de periode 1880-1890 een kleine daling optreden, terwijl het in de periode 1890-1900 nagenoeg constant blijft. Voor Amsterdam geldt daarentegen een stijging tot 1885, en daarna een geleidelijke teruggang ¹³⁾. Een en ander kan m.i. in verband worden gebracht met de immigratie. Het is namelijk niet onwaarschijnlijk dat het vooral jongere men-